

3-MODUL: KOMMUNIKATIV VA TABIIY O'ZBEK TILI MUHITI METODIKASI

Kirish:

Maktabgacha ta'lim tizimida bolalar nutqini rivojlantirish va davlat tilini tabiiy o'zlashtirish zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda asosiy e'tibor grammatik qoidalarni yod oldirishga emas, balki bolani til vositasida muloqot qilishga o'rgatishga qaratilmoqda. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bola tilni sun'iy mashqlar orqali emas, balki o'yin, kundalik faoliyat va muloqot jarayonida samaraliroq o'zlashtiradi: til real vaziyatlarda qo'llanilganda nutqiy faollik ortadi, yangi so'zlar osonroq eslab qolinadi va amaliy nutqda qo'llash malakasi shakllanadi. Kommunikativ yondashuvning asosiy g'oyasi — til avvalo aloqa vositasi, shuning uchun bolalar til birliklarini muloqot jarayonida qo'llash orqali egallashlari zarur. Bunda tarbiyachi bolaning yosh xususiyatlari va psixologik holatini hisobga olib, uning xavfsiz his qilishi va xato qilishdan qo'rqmasligini ta'minlashi muhim.

Zamonaviy psixolingvist olimlar – Stephen Krashen, Lev Vigotskiy, Jerome Bruner, Dell Hymes va Ellen Bialystoklarning ilmiy ishlari maktabgacha yoshda tilni o'zlashtirish jarayonining ilmiy asoslarini yoritib beradi. Mazkur modulda ushbu nazariyalar asosida kommunikativ va tabiiy o'zbek tili muhitini tashkil etish metodikasi ko'rib chiqiladi.

1. Til o'zlashtirishning ilmiy-nazariy asoslari

Til inson tafakkurining mahsuli bo'lib, bolaning ijtimoiy rivojlanishi bilan uzviy bog'liq. Maktabgacha yosh davrida bola tilni atrofidagi kattalar va tengdoshlari bilan muloqot jarayonida egallaydi, shu sababli tilni o'qitish emas, balki tabiiy o'zlashtirish (language acquisition) tushunchasi ustuvor hisoblanadi.

Tilni tabiiy o'zlashtirishni izohlovchi bir qator ilmiy nazariyalar mavjud bo'lib, ular maktabgacha ta'lim metodikasining nazariy asosini tashkil etadi.

Stephen Krashenning “Kirish gipotezasi” (Input Hypothesis)

Amerikalik tilshunos Stephen Krashen tilni o'rganish (learning) va tabiiy o'zlashtirish (acquisition) tushunchalarini farqlaydi: bolalar qoidalarni yod olish orqali emas, balki tushunarli tabiiy nutqni muntazam eshitish orqali tilni egallaydilar. Nazariyaning markazida Input Hypothesis (“Kirish gipotezasi”) turadi — bola mavjud darajasidan biroz yuqoriroq ($i+1$) nutqni muntazam eshitsa, tilni tabiiy o'zlashtira boshlaydi; bunda rasm, harakat, mimika va real vaziyat yordamida ma'no tushunarli bo'lishi zarur. Masalan, tarbiyachi “Qizil olmani ol” deb aytib olmani ko'rsatsa, bola so'zni tarjimasiz anglaydi. Krashen yana Affective Filter Hypothesis (“Emotsional filtr”)ni ilgari suradi: qo'rquv va

tanbeh nutqiy faollikni pasaytiradi, samimiy va xavfsiz muhit esa o'zlashtirishni tezlashtiradi. Shu sababli tarbiyachi bolaning har bir nutqiy urinishini rag'batlantirishi, xatolarni to'g'ri namuna orqali yo'naltirishi maqsadga muvofiqdir.

Krashen nazariyasi maktabgacha ta'lim amaliyotida quyidagi metodik tamoyillarni belgilaydi:

- tilni real muloqot vositasi sifatida qo'llash;
- yangi so'zlarni kontekst asosida o'rgatish;
- tarjimadan imkon qadar kam foydalanish;
- ko'rgazmalilik va harakatdan keng foydalanish;
- bolalarni erkin muloqotga rag'batlantirish;
- nutqiy xatolarni tabiiy ravishda tuzatish.

Nazariyadan kelib chiqadigan asosiy metodik xulosa shuki, bolaga grammatik qoidalarni tushuntirishdan ko'ra, ularni tabiiy nutq muhiti bilan o'rab olish samaraliroq hisoblanadi.

1-mashq. "Rasmni top"

Maqsad: yangi so'zlarning ma'nosini tarjimasiz, tabiiy vaziyat orqali o'zlashtirish.

Faoliyatning borishi: tarbiyachi mevalar, hayvonlar yoki o'yinchoqlar tasvirlangan rasmlarni stol ustiga joylashtiradi. So'ng "Qizil olmani top", "Mushukni ko'rsat", "Katta ayiqchani ol" kabi topshiriqlarni beradi. Bolalar aytilgan rasmni topib ko'rsatadilar.

Kutilayotgan natija: bolalar yangi so'zlarni rasm va vaziyat bilan bog'lab anglaydilar hamda lug'at boyligi tabiiy ravishda kengayadi.

Metodik tavsiya: Tarbiyachi buyruqlarni qisqa va sodda gaplarda berishi, mimika va imo-ishoralardan faol foydalanishi tavsiya etiladi. Zarurat tug'ilganda yangi so'z turli vaziyatlarda bir necha marta takrorlanadi.

2-mashq. "Rasm asosida hikoya"

Maqsad: tinglab tushunish va bog'lanishli nutqni rivojlantirish.

Faoliyatning borishi: tarbiyachi ketma-ket joylashtirilgan rasmlar asosida qisqa hikoya aytib beradi. Hikoya davomida rasm, intonatsiya va mimikadan foydalanadi. So'ng bolalarga rasm mazmuniga mos sodda savollar berdi.

Kutilayotgan natija: bolalar yangi til birliklarini mazmunli vaziyatda anglay boshlaydilar, eshitilgan matn mazmunini tushunish va qayta ifodalash ko'nikmalari rivojlanadi.

Metodik tavsiya: Savollar avval yopiq, keyinchalik ochiq shaklda berilishi tavsiya etiladi. Bu usul bolalarning nutqiy faolligini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi.

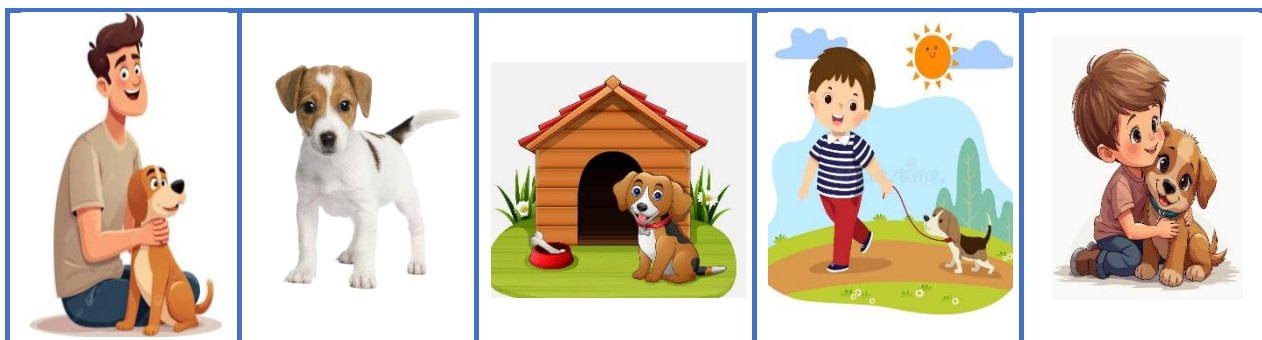
Xulosa: Krashenning nazariyasi maktabgacha yoshda tabiiy muloqot muhitining muhimligini asoslaydi: tarbiyachi bolalarni qoidalarni yodlashga emas,

tushunarli va emotsional jihatdan qulay muloqotga jalb qilishi lozim. Bu yondashuv nutqiy faollikni oshiradi va lugʻat boyligini kengaytiradi.

“Qizcha va lolalar”-lola,ekish,bogʻda ish,sugʻorish,lolazor,gul tuvakdagi lolalar

“Mening doʻstim”-dadamning sovgʻasi,kuchuk bolasi,kuchukchani uy chasi,kuchukcha bilan sayr, “Olapar”mening doʻstim

Lev Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi va “Yaqin rivojlanish zonasi”

Rus psixologi **Lev Semenovich Vigotskiy** bolaning kognitiv va nutqiy rivojlanishini ijtimoiy munosabatlar bilan bogʻliq holda tushuntiradi: bola bilim va koʻnikmalarni mustaqil emas, balki kattalar va tengdoshlari bilan hamkorlikda egallaydi.

Vigotskiyning eng muhim ilmiy tushunchalaridan biri — **“yaqin rivojlanish zonasi” (Zone of Proximal Development — ZPD)** tushunchasidir: bolaning mustaqil bajara oladigan faoliyati bilan pedagog yordamida bajara oladigan faoliyati oʻrtasidagi masofa. Masalan, bola mustaqil “Bu olma” deyishi mumkin, ammo tarbiyachi yordamida “Bu qizil olma. Men olmalarni yaxshi koʻraman” kabi murakkabroq gap tuza boshlaydi. Vigotskiy nazariyasida ijtimoiy hamkorlik til rivojining asosiy omili: bola nutq namunalarini kattalardan eshitadi, takrorlaydi, qoʻllaydi va asta-sekin mustaqil nutq egasiga aylanadi. Bu jarayonda tarbiyachi **“scaffolding” (tayanch qurish)** metodidan — vaqtinchalik yordam koʻrsatishdan — foydalanadi.

Tarbiyachi quyidagi usullardan foydalanishi mumkin:
savolni soddalashtirish;
javob uchun namuna berish;
gapni boshlab berish;
kerakli soʻzni eslatish;
rasm yoki predmet yordamida yoʻnaltirish.

Masalan:

Bola: “Men... oʻyinchoq...”

Tarbiyachi: “Men oʻyinchoq oldim, takrorlab koʻr”. Shunday qilib, bola tayanch yordamida toʻliq nutqiy shaklni egallaydi.

Mazkur nazariya tarbiyachiga quyidagi vazifalarni belgilaydi:

1. Bolaning hozirgi nutqiy imkoniyatlarini aniqlash.
2. Unga biroz murakkabroq, lekin bajarish mumkin boʻlgan vazifalarni berish.
3. Hamkorlik orqali mustaqil nutqqa olib kelish.
4. Tengdoshlar bilan muloqotni tashkil etish.
5. Xatolarni tanbeh orqali emas, namuna orqali tuzatish.

Til muhiti tashkil etilganda bola faqat tarbiyachi bilan emas, balki boshqa bolalar bilan ham muloqot qilishi kerak. Chunki tengdoshlar bilan suhbat bolaning tabiiy ehtiyojlari — oʻynash, kelishish, fikr almashish kabi jarayonlar orqali rivojlanadi.

3-mashq. “Juftlikda ishlash”

Maqsad: hamkorlikda ishlash, savol-javob qilish va muloqot koʻnikmalarini rivojlantirish.

Faoliyatning borishi: Bolalar juftliklarga boʻlinadi. Bir bola rasmni tanlaydi va uni sherigiga koʻrsatadi. Ikkinchi bola rasm haqida savollarga javob beradi:

Bu nima?

Uning rangi qanday?

U katta yoki kichikmi?

U nima qiladi?

Tarbiyachi bolalarning suhbatini kuzatadi va zarur hollarda yoʻnaltiruvchi vazifasini bajaradi.

Masalan:

Bola: “Bu mushuk.” **Tarbiyachi:** “Mushuk qanday?” **Bola:** “Mushuk kichkina.”

Kutilayotgan natija:

bolalarda dialogik nutq rivojlanadi;
savol berish va javob qaytarish malakasi shakllanadi;
tengdosh bilan hamkorlik qilish koʻnikmasi rivojlanadi;
yangi soʻzlar amaliy vaziyatda mustahkamlanadi.

Metodik tavsiya: Mashg'ulotning dastlabki bosqichida tarbiyachi bolalarga tayyor nutq namunalarini beradi: "Bu nima?" "Bu—...", "U qanday?", "U — ..." Keyinchalik bolalar ushbu namunalarni mustaqil qo'llashga o'rgatiladi.

4-mashq. "Rolli o'yin"

Maqsad: kundalik hayotiy vaziyatlarda o'zbek tilida muloqot qilish ko'nikmasini shakllantirish.

Faoliyatning borishi: Tarbiyachi bolalar bilan birgalikda turli hayotiy vaziyatlarni tashkil etadi:

"Do'kon", "Oila", "Bog'cha", "Mehmon kutish"

Dastlab tarbiyachi vaziyatni o'zi namoyish qiladi.

Masalan: "Do'kon": **Sotuvchi:** "Assalomu alaykum. Nima olasiz?" **Xaridor:** "Menga olma bering." **Sotuvchi:** "Mana, oling." Keyinchalik bolalar mustaqil ravishda rollarni bajaradilar.

Kutilayotgan natija: Bolalar real hayotdagi muloqot shakllarini o'zlashtiradilar; nutqiy tashabbuslari oshadi; turli ijtimoiy vaziyatlarda mos nutqdan foydalanishni o'rganadilar.

Metodik tavsiya: Rolli o'yinlarda asosiy maqsad mukammal grammatik nutq emas, balki bolaning muloqotga kirishishi hisoblanadi. Tarbiyachi bolaning har qanday nutqiy urinishini rag'batlantirishi va kerak bo'lsa, to'g'ri shaklni tabiiy ravishda takrorlab berishi lozim.

Jerome Bruner va til o'yinlari nazariyasi

Amerikalik psixolog **Jerome Bruner** bola nutqining shakllanishida ijtimoiy o'yinlar va takrorlanuvchi muloqot vaziyatlarining muhim rolini asoslab bergan.

Bruner fikricha, bola tilni shunchaki eshitish orqali emas, balki muntazam takrorlanadigan ijtimoiy faoliyatlar orqali egallaydi. U bunday vaziyatlarni "formatlar" deb ataydi.

Formatlar — bu bolaga tanish bo'lgan, ma'lum tartib asosida takrorlanadigan muloqot shakllaridir.

Masalan:

salomlashish;

xayrlashish;

savol-javob;

birgalikda o'yin o'ynash;

ertak aytish.

Bunday vaziyatlarda bola tilning grammatik tuzilishini alohida o'rganmaydi, balki muloqot jarayonida tabiiy egallaydi. Masalan, har kuni "Assalomu alaykum, bolajonlar!" — "Va alaykum assalom!" deyish orqali salomlashish shaklini tabiiy o'zlashtiradilar.

Bruner nazariyasining metodik ahamiyati

Bruner qarashlariga asoslangan holda tarbiyachi:

takrorlanuvchi nutqiy vaziyatlarni yaratishi;

qo'shiqlar, she'rlar va o'yinlardan foydalanishi;

dialoglarni muntazam takrorlatishi;

bolalarga navbat bilan gapirish imkonini berishi kerak.

Bunday faoliyatlar bolaning nafaqat lug'at boyligini, balki muloqot madaniyatini ham rivojlantiradi.

5-mashq. "Salomlashuv halqasi"

Maqsad: muloqotni boshlash va yakunlash ko'nikmalarini shakllantirish.

Faoliyatning borishi: Bolalar aylana shaklida turadilar. Tarbiyachi namuna ko'rsatadi: "Assalomu alaykum. Mening ismim Aziz. Sizga yaxshi kun tilayman." Har bir bola yonidagi do'stiga xuddi shunday murojaat qiladi.

Mashg'ulot yakunida xayrlashish shakli bajariladi: "Xayr, ertaga ko'rishamiz."

Kutilayotgan natija:

Bolalarda muloqotni boshlash odati shakllanadi;

navbat bilan gapirish ko'nikmasi rivojlanadi;

ism bilan murojaat qilish va tilak bildirish madaniyati shakllanadi.

Metodik tavsiya: Ushbu mashqni har kuni qisqa shaklda takrorlash mumkin — bu Bruner nazariyasidagi "format" tamoyiliga mos keladi va nutqiy shakllarning avtomatlashuviga yordam beradi. Krashen, Vigotskiy va Bruner nazariyalari turli jihatlariga urg'u bersa-da, ularning umumiy xulosasi bir xil: bola tilni tabiiy, mazmunli va ijtimoiy muloqot jarayonida samarali o'zlashtiradi.

Shuning uchun maktabgacha ta'lim tashkilotida o'zbek tili muhiti:

tabiiy;

qo'llab-quvvatlovchi;

o'yin asosidagi;

bolani faol muloqotga undovchi tarzda tashkil etilishi zarur.

Dell Haymzning kommunikativ kompetensiya nazariyasi

Tilni bilish tushunchasi uzoq vaqt grammatik qoidalarni egallash bilan bog'langan edi. Biroq amerikalik sotsiolingvist Dell Haymz til kompetensiyasi faqat grammatik bilimdan iborat emasligini asosladi: uning "kommunikativ kompetensiya" tushunchasiga ko'ra, inson nafaqat to'g'ri gap tuzishni, balki:

kim bilan gaplashishni;

qaysi vaziyatda qanday murojaat qilishni;

qanday ohangdan foydalanishni;

muloqot maqsadiga mos so'z tanlashni ham bilishi kerak.

Masalan, bola "Ber suv" deganida grammatik jihatdan to'liq gap tuzmagan bo'lishi mumkin, ammo o'z ehtiyojini bildirgan. Tarbiyachining vazifasi bunday urinishni rad etish emas, balki to'g'ri namunani berish: "Menga suv bering." Demak, kommunikativ

yondashuvda e'tibor xatosiz gapirishga emas, ma'noli muloqot qilishga qaratiladi.

Kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismlari

Haymz nazariyasiga ko'ra, kommunikativ kompetensiya quyidagi qismlardan tashkil topadi:

Lingvistik kompetensiya

So'z boyligi;	Tovushlar;
Grammatik shakllar;	Gap tuzilishi.

Sotsiolingvistik kompetensiya

Bu vaziyatga mos gapirish qobiliyati. Masalan: Kattaga: "Assalomu alaykum" deyish, do'stiga: "Salom" deb murojaat qilish.

Diskurs kompetensiyasi Bu fikrlarni izchil ifodalash qobiliyati. Masalan, rasm asosida:

"Bu bog'. Bog'da daraxtlar bor. Bolalar o'ynayapti." kabi bog'langan nutq tuza olish.

Strategik kompetensiya Muloqot qiyinlashganda boshqa usullardan foydalanish:

imo-ishora;
rasm;
tushuntirish;
takrorlash.

Haymz nazariyasining maktabgacha ta'limdagi ahamiyati

Mazkur nazariya tarbiyachiga shuni ko'rsatadiki, til mashg'ulotlarining markazida grammatik topshiriqlar emas, balki haqiqiy muloqot vaziyatlari bo'lishi kerak.

Masalan: "Bu so'zning ko'pligi qanday?" o'rniga:

"Do'kondan nechta olma oldik?" kabi tabiiy vaziyat yaratish samaraliroq.

Bola tilni vazifa bajarish jarayonida ishlatganda, til vositasi sifatida mustahkamlanadi.

6-mashq. "Do'kon" rolli o'yini

Maqsad: kundalik hayotdagi muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish.

Jarayon: Guruhda kichik do'kon muhiti tashkil qilinadi. Bolalar sotuvchi va xaridor rollarini bajaradilar.

Namuna: Xaridor: "Assalomu alaykum, menga olma kerak." Sotuvchi: "Mana olma." Keyinchalik bolalar mustaqil ravishda turli mahsulotlar bilan vaziyatni davom ettiradilar.

Kutilayotgan natija:

Bolalar kundalik vaziyatlarda o'zbek tilidan foydalanishni o'rganadilar;
murojaat shakllari mustahkamlanadi;
suhbatni boshlash va yakunlash ko'nikmasi rivojlanadi.

Metodik tavsiya: Rolli o'yinlarda tarbiyachi tayyor dialogni majburan yod oldirmasligi kerak. Dastlab namuna beradi, keyinchalik bolalarga erkin ijod qilish imkonini yaratadi.

7-mashq. "Mehmon kutamiz"

Maqsad: muomala madaniyati va ijtimoiy nutq ko'nikmalarini rivojlantirish. **Jarayon:** Bolalar mehmon kutish vaziyatini sahnalashtiradilar. Bosqichlar: Mehmonni kutib olish.

1. Salomlashish.
2. Joy taklif qilish.
3. Suhbatlashish.
4. Kuzatish.

Namuna: "Xush kelibsiz." "Marhamat, o'tiring." "Choy ichasizmi?"

Kutilayotgan natija:

Bolalarda odob-axloq nutqi shakllanadi;
turli ijtimoiy vaziyatlarda mos iboralarni qo'llash rivojlanadi.

8-mashq. "Kasblar olamida"

Maqsad: turli ijtimoiy rollarda nutqdan foydalanishni rivojlantirish. **Jarayon:** Bolalar turli kasblarni tanlaydilar

 Shifokor	 O'qituvchi
Oshpaz 	 Haydovchi

Har bir bola o'z kasbiga mos muloqotni namoyish qiladi. Masalan: Shifokor: "Qayeringiz og'riyapti?" Bemor: "Boshim og'riyapti." **Kutilayotgan natija:**

Bolalar vaziyatga mos nutqdan foydalanishni o'rganadilar;
lug'at boyligi kengayadi;
ijtimoiy tasavvurlar rivojlanadi.

Ikki tilli (bilingval) rivojlanish xususiyatlari

Bugungi globallashuv sharoitida ko'plab bolalar ikki yoki undan ortiq til muhiti bilan tanish holda ulg'aymoqda. Shu sababli bilingval rivojlanish masalasi zamonaviy psixolingvistikaning muhim yo'nalishlaridan biridir.

Kanadalik olim **Ellen Bialystok** tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ikki tili muhitda ulg'ayayotgan bolalarda ayrim kognitiv jarayonlar, xususan:

diqqatni boshqarish;

muammoli vaziyatlarni hal qilish;

til haqida fikrlash qobiliyati rivojlanishi mumkin.

Bolani majburlash yoki har bir xatosini tanbeh berish nutqiy faollikni kamaytirishi mumkin. Ba'zi bolalarda yangi tilni eshitish davrida vaqtinchalik "sukut davri" (silent period) kuzatiladi — bu tilni ichki qayta ishlash bilan bog'liq tabiiy bosqich.

9-mashq. "Rasmni tasvirlaymiz"

Maqsad: kuzatuvchanlik va bog'langan nutqni rivojlantirish. **Jarayon:** Tarbiyachi bolalarga rangli rasm ko'rsatadi. Savollar: Rasmda kim bor? U nima qilyapti? Qanday ranglarni ko'ryapsan? Senga nima yoqdi?

Har bir bola o'z fikrini bildiradi.

Kutilayotgan natija:

Bolalarda erkin fikrlash rivojlanadi;

yangi so'zlardan foydalanish faollashadi;

bog'lanishli nutq shakllanadi.

Metodik tavsiya: Bolaning javobi qisqa bo'lsa ham, uni rag'batlantirish kerak. Tarbiyachi bolaning fikrini kengaytirib takrorlashi mumkin. Masalan: Bola: "Daraxt." Tarbiyachi: "Ha, katta yashil daraxt bor."

10-mashq. "Qarsak bilan javob ber"

Maqsad: tinglab tushunish va diqqatni rivojlantirish.

Jarayon: Tarbiyachi turli so'zlarni aytadi. Bolalar ma'lum mavzuga oid so'zni eshitganda qarsak chaladilar. Masalan, "hayvonlar": Tarbiyachi: olma, mushuk, stol, it, kitob Bolalar: (mushuk va it so'zlarida qarsak chaladilar)

Kutilayotgan natija:

eshitish diqqati rivojlanadi;

so'zlarni farqlash qobiliyati oshadi;

lug'at mustahkamlanadi.

Metodik tavsiya: Mashqni asta-sekin murakkablashtirish mumkin:

so'zdan gapga;

gapdan kichik matnga.

Tabiiy o'zbek tili muhiti: tushunchasi va asosiy xususiyatlari

tabiiy til muhiti tushunchasi;

kommunikativ makon yaratish tamoyillari;

kontekstuallik;
takrorlanuvchanlik;
ko'pkanalli qo'llab-quvvatlash;
emotsional xavfsizlik;
bola tashabbusini qo'llab-quvvatlash.

Kommunikativ yondashuvni amalga oshirish metodikasi

Kundalik muloqot metodikasi

parallel nutq;
nutqiy hamrohlik;
jarayonlarini til rivoji vositasiga aylantirish.

Savol-javob metodikasi

yopiq va ochiq savollar;
savollarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish;
bolaning fikrlashini rag'batlantirish.

Dialogik nutqni rivojlantirish

mini-dialoglar;
rollarni almashtirish;
"aks sado" (recast) texnikasi.

Hikoya asosida o'qitish

rasm asosida bashorat qilish;
ifodali o'qish;
savol-javob;
qayta hikoyalash.

"Bir kun — faqat o'zbekcha" modeli

immersion (tilga botirish) tamoyili;
amaliy tashkil etish bosqichlari;

Yakuniy xulosa

Krashen, Vigotskiy, Bruner, Haymz va Bialystok qarashlarini umumlashtirish;
maktabgacha ta'lim tashkilotida o'zbek tili muhitini yaratish bo'yicha yakuniy metodik tavsiyalar.

Tabiiy o'zbek tili muhiti: tushunchasi va asosiy xususiyatlari

Tilni muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun maxsus mashg'ulotlar yetarli emas — bola tilni kundalik hayotning barcha jarayonlarida eshitishi va qo'llashi zarur. Shu boisdan tabiiy til muhiti tushunchasi zamonaviy metodikaning asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Tabiiy til muhiti — bu til alohida o'quv predmeti sifatida emas, balki bolaning kundalik faoliyati: o'yin, ovqatlanish, kiyinish, sayr qilish, ijodiy mashg'ulotlar va tengdoshlari bilan munosabatlari jarayonida tabiiy ravishda qo'llaniladigan pedagogik sharoitdir.

Bunday muhitda bola:

tilni majburiyat sifatida emas, ehtiyoj sifatida qabul qiladi;
soʻz va iboralarni real vaziyat bilan bogʻlaydi;
eshitgan nutqini amaliy faoliyatda sinab koʻradi;
muloqot orqali oʻz fikrini ifodalashga oʻrganadi.

Masalan, tarbiyachi ovqatlanish vaqtida:

“Qoʻlingni yuvamiz.” “Qoshiqni ol.” “Suv ichamiz.” kabi oddiy iboralarni muntazam qoʻllasa, bola ushbu nutq birliklarini alohida yodlamaydi, balki vaziyat orqali oʻzlashtiradi.

Tabiiy til muhitining asosiy xususiyatlari

Kontekstuallik

Tabiiy til muhitining eng muhim belgisi — tilning real vaziyat bilan bogʻliq holda berilishidir.

Bola uchun mavhum soʻzlardan koʻra, bevosita hayotiy vaziyatdagi nutq tushunarliroq boʻladi.

Masalan: “Bugun biz feʼl soʻz turkumini oʻrganamiz.” oʻrniga:

“Aziz yuguryapti. Madina kitob oʻqiyapti.”

kabi harakat asosida nutq berish samaraliroqdir.

Metodik xulosa: Tarbiyachi har bir faoliyat jarayonini nutq bilan izohlab borishi kerak.

Takrorlanuvchanlik

Maktabgacha yoshdagi bolalar takrorlash orqali samarali oʻrganadilar — kundalik jarayonlarning takrorlanishi til birliklarining avtomatlashuviga yordam beradi. Masalan, har kungi “Assalomu alaykum, bolajonlar!” murojaati orqali bola salomlashishni tabiiy oʻzlashtiradi. Takrorlash zerikarli mashq emas, balki til xotirasini mustahkamlovchi tabiiy mexanizmdir.

Koʻpkanalli qoʻllab-quvvatlash

Bola tilni faqat eshitish orqali emas, balki turli sezgi kanallari orqali oʻzlashtiradi.

Shuning uchun tarbiyachi:

rasm;

predmet;

imo-ishora;

mimika;

harakat;

intonatsiya kabi vositalardan foydalanishi kerak.

Masalan, “katta” va “kichik” tushunchalarini tushuntirishda soʻz bilan birga katta va kichik predmetlarni koʻrsatish tushunishni osonlashtiradi.

Emotsional xavfsizlik

Til o'rganishda bolaning psixologik holati katta ahamiyatga ega: xato qilishdan qo'rqish, doimiy tanqid yoki majburlash nutqiy faollikni pasaytirishi mumkin. Shuning uchun tarbiyachi:

- xatoni muloyim tuzatishi;
- har qanday nutqiy urinishni rag'batlantirishi;
- bolaning fikrini hurmat qilishi kerak.

Masalan: Bola: "Men bog'cha bordi." **Tarbiyachi:** "Ha, sen bog'chaga bording." Bu usulda bola tanbeh olmaydi, balki to'g'ri nutq namunasini eshitadi.

Bola tashabbusini hisobga olish

Kommunikativ muhitda bola faqat tinglovchi emas, faol ishtirokchi bo'lishi kerak. Tarbiyachi bolaning: qiziqishi; savollari; o'yin tanlovi; fikr bildirish ehtiyojini qo'llab-quvvatlashi lozim.

Masalan, bola o'yinchoq haqida gap boshlasa, tarbiyachi suhbatni rivojlantirishi mumkin:

Bola: "Bu mashina." Tarbiyachi: "Ha, bu qizil mashina. U qayerga ketmoqda?"

Kommunikativ yondashuvni amalga oshirish metodikasi

Kommunikativ yondashuvning asosiy maqsadi — bolani til qoidalarini biluvchi emas, balki til yordamida muloqot qila oluvchi shaxs sifatida shakllantirishdir. Bu yondashuvda til mashg'ulotlari quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- muloqot maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi;
- til real vaziyatlarda ishlatilishi;
- bola faol ishtirok etishi;
- nutqiy vazifalar yoshga mos bo'lishi.

Kundalik muloqot metodikasi

Kundalik muloqot metodikasi bolaning kun davomida o'zbek tilini tabiiy ravishda eshitishi va qo'llashiga asoslanadi. Tarbiyachi quyidagi jarayonlarda nutqiy hamrohlik qilishi mumkin:

Ertalab kutib olish: "Assalomu alaykum. Xayrli tong."

Kiyinish jarayonida: "Kurtkangni kiyamiz." "Oyoq kiyimingni ol."

Ovqatlanishda: "Qoshiqni ol." "Suv ichamiz."

Sayr vaqtida: "Qaranglar, qush uchyapti." "Daraxt barglari yashil." Bu usul bolaning so'zlarni real harakat bilan bog'lashiga yordam beradi.

Parallel nutq texnikasi

Kommunikativ metodikada samarali usul — parallel nutq: tarbiyachi bolaning harakatlarini ovoz chiqarib izohlaydi. Masalan, bola kubikdan uy qurayotganda: "Sen qizil kubikni olyapsan. Endi uni tepaga qo'yyapsan. Uy qurilyapti."

Bu jarayon bolaning harakat va so'z o'rtasida bog'lanish hosil qilishiga yordam beradi.

Metodik tavsiya: Tarbiyachi kundalik nutqda: qisqa gaplardan foydalanishi;

asosiy soʻzlarni takrorlashi;
harakat bilan nutqni bogʻlashi;
bolaning javob berishini kutishi kerak.

Savol-javob metodikasi

Savol-javob bolalarning fikrlashi va nutqiy faolligini rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biridir.

Savollar ikki asosiy turga boʻlinadi.

Yopiq savollar

Bunday savollar qisqa javob talab qiladi.

Misollar: “Bu olma?” “Mushukmi?” Bunday savollar nutqi endi shakllanayotgan bolalar uchun qulay.

Ochiq savollar

Bu savollar bolaning fikr bildirishini talab qiladi.

Misollar: “Nima uchun bola xursand?” “Seningcha, keyin nima boʻladi?” Bunday savollar bogʻlanishli nutqni rivojlantiradi.

Metodik tavsiya Savollarni bolaning imkoniyatiga mos tanlash kerak. Oddiydan murakkabga:

1. Bu nima?
2. U qanday?
3. U nima qilmoqda?
4. Nima uchun shunday deb oʻylaysan?

Xulosa

Kommunikativ va tabiiy oʻzbek tili muhitini tashkil etish maktabgacha taʼlimda bolalarning nutqiy rivojlanishini taʼminlovchi eng samarali yoʻnalishlardan biridir. Krashen, Vigotskiy, Bruner va Haymz nazariyalari shuni koʻrsatadiki, bola tilni qoidalarni yodlash orqali emas, balki mazmunli va tabiiy muloqot jarayonida egallaydi. Tarbiyachining asosiy vazifasi — bolalar uchun xavfsiz, qiziqarli va qoʻllab-quvvatlovchi til muhitini yaratish: kundalik suhbatlar, rolli oʻyinlar, hikoyalar va savol-javoblardan samarali foydalanish. Har bir kundalik faoliyat — oʻyin, ovqatlanish, sayr — bolaga yangi soʻzlarni oʻzlashtirish va amalda qoʻllash imkonini beradi. Shunday qilib, maqsad bolaga tilni oʻrgatish emas, balki uni oʻzbek tilida muloqot qilishga ehtiyoj sezadigan faol nutq egasi sifatida tarbiyalashdir.

FOYDALANILGAN ILMIY MANBALAR

1. Krashen, S. D. Principles and Practice in Second Language Acquisition.
2. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.
3. Bruner, J. Child’s Talk: Learning to Use Language.
4. Hymes, D. On Communicative Competence.
5. Bialystok, E. Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition.